

לאומיות

לבעיות גלובליות דרושים פתרונות גלובליים

אם כל בני האדם שותפים לציוויליזציה אחת, ואם כל בני האדם עומדים בפני אותן סכנות והזדמנויות, מדוע נדמה שבריטים, אמריקנים, רוסים וישראלים תומכים יותר ויותר בבדלנות לאומית? האם חזרה לחיק הלאומיות היא הפתוח לבעיות חסרות-התקדים של העולם הגלובלי? או שמא זוהי בריחה מהמציאות המאיימת אל תוך פנטזיה מנחמת – בריחה שמאיימת על עתידה של האנושות, ועל עתיד המערכת האקולוגית כולה?

כדי לענות על השאלה הזו, יש צורך קודם להפריך טעות נפוצה. בניגוד למה שאנשים רבים חושבים, הלאומיות איננה רגש טבעי, היא איננה חלק נצחי מהפסיכולוגיה האנושית, והיא איננה נטועה בביולוגיה של האדם. אומנם בני האדם הם חיות חברתיות, ונאמנות לקבוצה מוטבעת בדנ"א שלנו. אולם במהלך מאות אלפי שנים הומו סאפיינס ואבותיו ההומינידים חיו בקהילות קטנות ואינטימיות שמנו לכל היותר כמה עשרות פרטים. זו הסיבה שאנשים מפתחים במהירות ובקלות נאמנות לקבוצות כמו שבט, כיתת בית ספר, פלוגה בצבא או עסק משפחתי. אך אין שום דבר טבעי וקל בנאמנות למיליוני זרים שמעולם לא פגשנו. זהויות המוניות שכאלו הופיעו רק באלפי השנים האחרונות – אתמול בבוקר במונחים אבולוציוניים – וכדי לקיים אותן יש צורך במאמצים אדירים. בני אדם התאמצו ליצור קולקטיבים לאומיים מפני שעמדו מול בעיות שאף שבט קטן לא היה יכול לפתור לבד. חישובו לדוגמה על השבטים שחיו לאורך נהר הנילוס לפני אלפי שנים. הנהר היה מקור המחיה שלהם. הוא השקה את השדות

ואפשר להניע בקלות סחורות ממקום למקום. אבל הנהר היה בעל ברית הפכפך. מעט מדי גשם – ואנשים מתו ברעב; יותר מדי גשם – והנהר עלה על גדותיו והציף שדות וכפרים. אף שבט לא היה יכול להתגבר על הבעיה הזו בכוחות עצמו, כי כל שבט שלט רק על קטע קטן מהנהר והיה יכול לגייס לא יותר מכמה מאות אנשים. רק מאמץ משותף לבנות סכרים גדולים ולחפור מאות קילומטרים של תעלות היה יכול לרסן את הנהר האימתני. זו הייתה אחת הסיבות המרכזיות לכך שהשבטים העצמאיים התמזגו בהדרגה לאומה מצרית גדולה, ששלטה על אלפי קילומטרים ושהיו לה המשאבים לבנות סכרים ותעלות, לרסן את הנהר, לבנות ממגורות ואסמים לשנים רזות, ולהקים מערך ארצי של תחבורה ותקשורת. למרות היתרונות הברורים, אף פעם לא היה קל להפוך אוסף של שבטים וחמולות לאומה – לא לפני 5,000 שנה ולא היום. כדי להבין מדוע קשה להזדהות עם אומה גדולה, עליכם רק לשאול את עצמכם: "מי הם כל האנשים האלה?" אני יכול בקלות לומר לכם את שמות שתי אחיותי ו-11 בני הדודים שלי, ואני יכול לבלות יום שלם בלדבר על האישיות שלהם, השיגעונות שלהם ומערכות היחסים שלהם. אינני יודע את שמות שמונה מיליון האנשים שחולקים את האזרחות הישראלית שלי, מעולם לא פגשתי את רובם, וכנראה שגם לא אפגוש. היכולת שלי להרגיש נאמנות לענן האנושי הערטיילאי הזה איננה ירושה מאבות-אבותי הלקטים-ציידים, אלא תוצר של תהליכים היסטוריים בני לא יותר מכמה אלפי שנים. ביולוג מכוכב מאדים המכיר רק את האנטומיה והאבולוציה של המין הומו סאפיינס לעולם לא יוכל לנחש שקופי-האדם הללו מסוגלים בכלל לפתח קשרים קהילתיים עם מיליוני זרים גמורים. כדי לשכנע אותי להיות נאמן לישראל ולשמונה מיליון אזרחיה, התנועה הציונית ומדינת ישראל יצרו מערכת ענקית של חינוך, תעמולה ונפנוף דגלים, ונדרשו לספק שירותי ביטחון, בריאות ורווחה.

כל זה לא אומר שיש משהו רע ברגשות לאומיים. מערכות גדולות לא יכולות לתפקד בלי נאמנויות המוניות, והרחבת מעגל ההזדהות של בני האדם היא בהחלט דבר חיובי. הצורות העדינות יותר של הלאומיות הן בין הרעיונות המיטיבים ביותר שבני אדם אי פעם המציאו. מכיוון שאני מאמין שהאומה שלי ייחודית, שאני צריך להיות נאמן אליה, ושיש לי חובות מיוחדים כלפיה, אני מוכן לדאוג לאנשים זרים ולהתאמץ למען שלומם ורווחתם – וזו טעות מסוכנת לדמיין

שללא רגשות לאומיים כולנו היינו חיים בגן עדן שלו וליברלי. סביר יותר להניח שהיינו חיים בכאוס שבטי. מדינות שלוות, משגשגות וליברליות כמו שבדיה, גרמניה ושווייץ נהנות בדרך כלל מתחושה לאומית חזקה ומבוססת. לעומת זאת, רשימת המדינות שליושביהן אין רגש לאומי חזק כוללת את אפגניסטן, סומליה, קונגו ומרבית המדינות הכושלות האחרות.¹

הבעיות מתחילות כשלאומיות מיטיבה הופכת ללאומנות לוחמנית. במקום להאמין שהאומה שלי ייחודית – מה שנכון כמוכן לכל האומות – אני עלול להאמין שהאומה שלי עליונה, שאני חייב לה נאמנות מוחלטת, ושאינ לי שום חובות כלפי אף אחד אחר. זוהי קרקע פורייה לסכסוכים אלימים. במשך דורות רבים הביקורת העיקרית שהוטחה בלאומיות היתה שהיא מעודדת מלחמות. אבל לא היה בביקורת הזו די בכדי לרסן את הלאומיות, משום שכל מדינה הצדיקה את הפעולות האלימות שלה בצורך להתגונן מפני מדינות-לאום שכנות. כל עוד האומה סיפקה לאזרחיה רמה גבוהה של ביטחון ושל שגשוג, האזרחים היו מוכנים לשלם את המחיר בדם. במאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 העסקה הלאומית נראתה כדאית מאוד. אומנם הלאומיות חוללה מלחמות הרסניות, אבל מדינות הלאום גם בנו מערכות משוכללות של בריאות, חינוך ורווחה.

כל זה השתנה לאחר 1945, כאשר המצאת הנשק הגרעיני שינתה את מאזן הרווח וההפסד של העסקה הלאומית. אחרי הירושימה, בני אדם כבר לא פחדו שהלאומיות תוביל לסתם עוד מלחמות – הם התחילו לפחד שהלאומיות תוביל למלחמות גרעיניות. הסכנה של השמדה מוחלטת חידדה את מחשבתם, וכתוצאה מכך השד הלאומני נדחס לפחות חלקית לבקבוק שלו. בדיוק כפי שחקלאים קדמונים בעמק הנילוס החלו לגלות נאמנות לממלכה גדולה שרק היא יכלה לרסן את הנהר המסוכן, כך בעידן הגרעיני החלה להיווצר קהילה גלובלית מעבד למדינות הלאום, כי רק קהילה שכזו יכולה לרסן את האיום הגרעיני.

במערכת הבחירות לנשיאות ארצות הברית בשנת 1964, המועמד הדמוקרטי לינדרון ג'ונסון כיכב ב"תשדיר החרצית" המפורסם – שנחשב בעיני רבים לתשדיר הבחירות האפקטיבי ביותר בהיסטוריה של הטלוויזיה. התשדיר מראה ילדה קטנה שקוטפת את עלי הכותרת של פרח חרצית, וסופרת אותם אחד אחד. "אחת, שתיים, שלוש..." אבל כשהיא מגיעה למספר עשר, קול גברי מתכתי מחליף אותה לפתע, ומתחיל לספור אחורה מעשר לאפס, כמו בעת שיגור טיל.

כשהוא מגיע לאפס, הבזק של פיצוץ גרעיני אדיר מציף את המסך, וג'ונסון פונה אל ציבור הבוחרים האמריקני ואומר בקולו העמוק והסמכותי: "זה מה שעומד היום על הפרק. ליצור עולם שבו כל ילדיו של אלוהים יכולים לחיות, או להיעלם בחשיכה. אנו חייבים לאהוב אחד את השני, או שנמות." ² אנשים נוטים לייחס את הסיסמה "עשו אהבה, לא מלחמה" לתרבות ההיפית של סוף שנות השישים, אבל למעשה, כבר ב-1964 זו הייתה חוכמה מקובלת אפילו על פוליטיקאים ממולחים כמו ג'ונסון.

כתוצאה מכך, בזמן המלחמה הקרה הלאומיות נדחקה הצידה על ידי גישה גלובלית יותר ליחסים בינלאומיים, וכשהסתיימה המלחמה הקרה נדמה היה שימיה של הלאומיות ספורים. רבים ציפו שהמין האנושי יזנח את הרעיונות הלאומיים, ויתייחס אליהם כאל שרידים מעידן פרימיטיבי, שיכולים לקסום לכל היותר לתושביהן של אי-אלו מדינות מתפתחות. אולם בשנים האחרונות הסתבר שללאומיות עדיין יש אחיזה חזקה אפילו באירופה ובארצות הברית, שלא לדבר על רוסיה, הודו או סין. אנשים החשים ניכור כלפי הכוחות האדירים של הקפיטליזם העולמי, והחוששים לגורלן של מערכות לאומיות של בריאות, חינוך ורווחה, עדיין מחפשים גאולה בחיקה החם של הלאומיות.

אלא שהשאלה שהעלה ג'ונסון בתשדיר החרצית בווערת היום עוד יותר מאשר ב-1964. האם נוכל ליצור עולם שבו כל בני האדם יחיו יחד, או שניבלע כולנו יחד בחשיכה? האם דונלד טראמפ, שי ג'ינפינג, ולדימיר פוטין, נרנדרה מודי ועמיתיהם מצילים את העולם בכך שהם משלהבים את הרגשות הלאומיים של בני האדם, או שמא המדיניות של המנהיגים הללו מתעלמת מהבעיות הקשות ביותר שעומדות בפנינו?